

Mezník, Jaroslav

Markrabě a páni : (k mocenskému dualismu na Moravě v době předhusitské) : Josefu Válkovi k 65. narozeninám

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1995, vol. 44, iss. C42, pp. [39]-50

ISBN 80-210-1271-4

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102852>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV MEZNÍK

MARKRABĚ A PÁNI
(K mocenskému dualismu na Moravě
v době předhusitské)

Josefu Válkovi k 65. narozeninám

Dne 26. července 1380 bylo na brněnském hradě Špilberku přijato a pravděpodobně o něco později do brněnského svazku moravských zemských desk zapsáno usnesení, které zakazovalo vrchnostem přijímat na své statky nové poddané, kteří by se neprokázali listinou svědčící o tom, že jsou „svobodní, propuštění a vyplacení“ od svých dosavadních vrchností.¹ Tento dokument zaujal historiky již od minulého století. Usnesení pokládali většinou za počátek nevolnictví na Moravě.² Tento názor byl nepochybně ovlivněn stanoviskem Františka Palackého, který podobně hodnotil mnohem mladší usnesení českého zemského sněmu z roku 1487.³ I když Kamil Krofta ve své knize o dějinách selského stavu dospěl k závěru, že nelze přeceňovat význam právních pramenů tohoto druhu⁴, pokládal i František Graus usnesení z roku 1380 za náběh k druhému nevolnictví.⁵ Proti nepřesnému Grausovu výkladu se postavil Josef Válka, který zdůraznil, že „toto usnesení ... pouze vyžaduje písemné potvrzení o výhostu a o zákazu stěhování v něm není ani zmínky“,⁶ i když – jak poznamenal později – pohyb poddaných stěžovalo.⁷

¹ ZDB I, s. 143–144, kn. VI, č. 766; CDM XI č. 197.

² P. v. Chlumecký, *Carl von Zierotin und seine Zeit*, Brunn 1862, s. 43; R. Dvořák, *Dějiny Moravy*, Brno 1899–1905, s. 402.

³ F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, V/2, Praha 1878 (2. vydání), s. 264–270. O tom, jak byl tento názor hluboko zakořeněn, svědčí i *Česká otázka* T. G. Masaryka, kde se v názvu jedné kapitoly mluví o nutnosti „odčinit rok 1487“ (*Česká otázka*. Naše nynější krise. Praha 1948, s. 217).

⁴ K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 101–102.

⁵ F. Graus, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 309.

⁶ J. Válka, *Předpisy o stěhování osedlých v českých zemích a v Polsku ve 14. století*, SPFFBU C 8, 1961, s. 130.

⁷ J. Válka, *Dějiny Moravy I*, Brno 1991, s. 97.

Vracím-li se k usnesení z roku 1380, nečiním tak proto, že bych se chtěl znovu zabývat otázkou, co znamenalo ve vývoji vztahů mezi vrchnostmi a poddanými. Tuto otázku podle mého mínění zodpověděl již Josef Válka. Zajímá mne otázka jiná: kdo toto usnesení vydal.

Dosavadní literatura zná na tuto otázku dvě odpovědi. Rudolf Dvořák, František Graus, Václav Štěpán a František Šmahel se domnívali, že jde o usnesení zemského sněmu,⁸ Kamil Krofta a Josef Válka mluvili o nálezů zemského soudu.⁹ Chceme-li posoudit, která odpověď je správná, je nutné obrátit se k textu usnesení. Jako vydavatelé v něm vystupují markrabě Jošt a celkem 28 šlechticů. U všech těchto šlechticů je uveden titul „pán“ („dominus“); jde o příslušníky rodů, s nimiž se setkáváme i v úvodních odstavcích zápisů o zasedání zemského soudu v zemských deskách. U tří z nich pramen zaznamenává jejich úřední hodnosti: Beneš z Vartemberka byl zemským hejtmánem, Jan ze Šternberka nejvyšším komorníkem brněnským a Vok z Kravař nejvyšším komorníkem olomouckým. U Jana hraběte z Hardeka je připojen titul „magnificus“, což souvisí s tím, že páni z Hardeka byli purkrabí magdeburští a tedy říšská knížata.¹⁰ Uvedených 28 šlechticů patřilo k 15 rodům, nejpočetněji byli zastoupeni příslušníci rodů ze Šternberka (6x), z Kravař (5x) a z Lichtenburka (či z Bítova – 3x), ostatní rody byly zastoupeny jen jedním nebo dvěma příslušníky.

Pro domněnku, že usnesení z roku 1380 bylo nálezem zemského soudu, mluví dvě skutečnosti: bylo zapsáno do zemských desk a páni, kteří jsou zde uvedeni, se často objevují – jak bylo již zmíněno – v úvodních zápisech o konání zemských soudů v zemských deskách. Ostatní znaky však tuto domněnku jednoznačně vyvracejí. Usnesení bylo vydáno v termínu, kdy se zemské soudy v Brně ani v Olomouci nikdy nescházely. Zemské soudy byly na Moravě dva (v Brně a v Olomouci) a každá cúda měla ve 14. století svého komorníka – zde vystupují oba komorníci. V usnesení nejsou jmenováni další zemští úředníci (nejvyšší sudí, nejvyšší písaři), kteří bývají v zápisech o konání sněmů pravidelně uváděni. V usnesení není ani slovo o tom, že by vzešlo ze zasedání zemského soudu, a na shromáždění, které se sešlo 26. července 1380, se žádné soudní spory či převody nemovitostí neprojednávaly. Zemské soudy zpravidla nezasedaly na Špilberku. Konečně a především: usnesení nespadlo do kompetence zemského soudu, týkalo se všech obyvatel země, tedy i církevních institucí a měst.

⁸ R. Dvořák, *Dějiny Moravy*, s. 402; F. Graus, *Dějiny venkovského lidu II*, s. 309; V. Štěpán, *Osobnost Lacka z Kravař I.*, Lackův politický vzestup. ČMM CIX, 1991, s. 224; F. Šmahel, *Husitská revoluce I*, Praha 1993, s. 444.

⁹ K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, s. 99; J. Válka na místě uved. v pozn. 7.

¹⁰ V literatuře i v edicích se občas uvádí, že šlo o purkrabí z Děviček. To je omyl, Děvičky ostatně tehdy patřily Lichtenštejnům. O tom, že páni z Hardeka byli skutečně purkrabími v severoněmeckém Magdeburku, viz F. Kavka, *Burchard, purkrabí magdeburský a hrabě z Hardeggu a Retzu – hofmistr Karla IV. (1353–1368)*, in: *Historia docet. Sborník k šedesátinám I. Hlaváčka*, usp. M. Polívka a M. Svatoš, Praha 1992, s. 145–155.

Vyšlo tedy usnesení ze zasedání zemského sněmu? Nepochybně spadalo do kompetencí, které měly sněmy na Moravě po husitské revoluci. V té době se však sněmů účastnili příslušníci čtyř stavů – pánů, rytířů, duchovenstva a měšťanů. Mezi osobami, které jsou uvedeny v našem usnesení, nechybějí jen reprezentanti duchovenstva a měst, ale také příslušníci nižší šlechty.¹¹ Jsou zde jen markrabě a páni. Tedy ne panovník a stavy, ale panovník a příslušníci jednoho stavu. Lze za těchto okolností mluvit o zemském sněmu? Po pravdě řečeno, záleží na historících, jak budou taková shromáždění nazývat. V dokumentu, který vzešel v červenci 1380 ze shromáždění markraběte a pánů, žádný název tohoto shromáždění uveden není. Shromáždění plnilo do značné míry funkci pozdějších zemských sněmů, ale složení osob, které se zde sešly, neodpovídá představě, jakou máme o zemských sněmech. Proto se budu termínu „zemský sněm“ při zmínkách o tomto shromáždění vyhýbat, protože by vedl – jak se dosud často dalo – k jistému matení pojmů, k přenášení pohusitských poměrů do značně odchylných poměrů předhusitských¹².

Markrabě a páni. Reprezentovalo shromáždění, které je zachyceno v usnesení z 26. července 1380, skutečně soubor nejvýznamnějších moravských panských rodů? Nelze přejít skutečnost, že se tohoto shromáždění příslušníci některých panských rodů nezúčastnili. Postrádáme zde příslušníky rodů z Lichtenštejna, z Holštejna, ze Sovince, z Vildenberka a z Pernštejna¹³, nemluvě o méně významných rodech ze Šelnberka, z Kvasic a z Letovic. Nápadné je také malé zastoupení rodů z Kunštátu, z Boskovic a z Cimburka. Malou účast nebo absenci těchto rodů zcela bezpečně nevysvětlíme. Václav Štěpán vystoupil s domněnkou, že se shromáždění nezúčastnili straníci markraběte Prokopa, který také není v zápise uveden.¹⁴ Je to dosti pravděpodobné. Ozbrojený konflikt mezi markra-

¹¹ Otázkou, zda nebyli mezi vydavateli také příslušníci nižší šlechty, se ještě budu podrobněji zabývat v dalším textu této studie.

¹² Historikové ličili předhusitské sněmy podle pozdějších poměrů. Tak např. F. Čáda tvrdil, že už „před válkami husitskými máme obvykle na sněmích zemských ...zastoupeny čtyři stavy“ (*Povšechné právní dějiny československé od dob nejstarších do doby husitské*, Brno 1947, s. 95). Podle J. Kaprasy byla v době předhusitské i na moravských zemských sněmech „převaha šlechty, vedle níž jsou na sněmě pravidelně preláti, kdežto města královská přicházejí jen výjimečně“ (*Přehled právních dějin zemí České koruny*, Praha 1923, 3. vydání, s. 79). Také podle F. Kamelíčka (*Zemské sněmy a sjezdy moravské I*, Brno 1990, s. 2) se zemských sněmů účastnili na Moravě až do poloviny 15. století kromě pána země, biskupa olomouckého a nejvyšších zemských úředníků také „moravská šlechta, totiž páni a rytířstvo, konečně několik duchovních hodností, zvláště opatův a kapitulních proboštů.“ Opatrnější byl K. Kadlec (*Přehled ústavních dějin Moravy*, Praha 1926, s. 49), když napsal, že „teprve po válkách husitských možno mluvit o pevné organizaci sněmů a jejich kompetenci.“

¹³ Je ovšem třeba připomenout, že rod z Lichtenštejna byl rakouský a že rod zubří hlavy procházel ve 14. století jistou krizí – jeho vzestup je pak spojen až s osobou Viléma z Pernštejna (o něm F. Hoffmann, *Vilém z Pernštejna*, ČMM LXXXVII, 1968, s. 163–186).

¹⁴ V. Štěpán, *Osobnost Lacka z Kravař I*, s. 224. Jestliže se Štěpán domnívá, že účelem usnesení z roku 1380 bylo zabránit markraběti Prokopovi získávat mezi uprchlými poddanými posily pro bojové družiny svých stoupců, nejde o domněnku příliš pravděpodob-

baty Joštem a Prokopem vznikl sice až roku 1381, ale v červenci 1380 můžeme počítat s dozvuky sporů mezi markrabaty a olomouckou kapitulou i olomouckým biskupem. Jošt se s kapitulou smířil počátkem roku 1380 a s biskupem Janem v květnu téhož roku, ale Prokop v dohodách uváděn není a v dohodě s Janem ze Středy Jošt dokoce připouští, že s ním jeho bratři nebudou souhlasit.¹⁵ O nejasné politické situaci na Moravě v první polovině roku 1380 ostatně svědčí i skutečnost, že se ani v lednu ani na rozhraní června a července nekonala obvyklá zasedání zemského soudu. Ale je zde i další možná příčina neúčasti některých pánů na špilberském shromáždění. Právě roku 1380 postihla střední Evropu morová epidemie. Její zhoubnost přesvědčivě doložil pro Čechy na základě rozboru pramenů Eduard Maur, o Moravě víme z útržkovitých pramenů jen to, že také nebyla moru ušetřena.¹⁶ Nelze tedy vyloučit, že právě nebezpečí morové nákazy odradilo některé pány od cesty do Brna. A co víc: nelze ani vyloučit, že právě řádění moru v některých oblastech Moravy a s tím související snaha některých vrchností přilákat nové poddané byla příčinou, proč se markrabě a páni usnesli regulovat stěhování poddaných.

Ať už byly příčiny absence některých pánů jakékoliv, jisté je, že se na špilberském shromáždění a na usnesení, které z něho vzešlo, podílelo tolik významných moravských pánů, že šlo o celek nepochybně reprezentativní. Musíme si položit otázku: byl model, který představuje toto shromáždění (nerozhoduje sám panovník, nerozhoduje panovník se stavy, rozhodují panovník a páni), výjimečnou záležitostí, nebo šlo o model typický pro moravské dějiny posledních desetiletí 14. století a počátku století následujícího? Odpověď na tuto otázku poskytují tři listiny: poslední (třetí) testament markraběte Jana Jindřicha z roku 1371, nejstarší moravský landfrýd z roku 1388 a landfrýd, který po smrti markraběte Jošta byl uzavřen v roce 1412.

O úsilovné snaze markraběte Jana Jindřicha podělit své syny tak, aby mezi nimi nedocházelo po jeho smrti ke sporům, a o tom, že si své testaments nechával potvrzovat od svého bratra Karla IV., bylo napsáno dost; stejně tak o tom, že tato jeho snaha byla marná.¹⁷ Pro nás je důležité, že si Jan Jindřich podporu pro svůj testament pojišťoval i vnitropoliticky: k listině z 26. března 1371¹⁸ bylo přivěšeno 46 pečetí, z toho byla jedna markraběte, tři jeho synů a 42 předních moravských pánů, reprezentujících 21 šlechtických rodů. U důležitých státních aktů samozřejmě ani Karel IV. nevystupoval v listinách sám. Byl zde však podstatný rozdíl. U Karla šlo o osoby z různých prostředí: říšská knížata, leníci českého krále, hodnostáři Karlova dvora, čeští zemští úředníci, čeští páni. Tyto

nou. V případě domácích válek by totiž bylo jakékoli takové usnesení neúčinné. K otázce, proč bylo usnesení vydáno právě roku 1380, se v tomto textu ještě vrátím.

15 CDM XI č. 172, 175, 176, 186, 187.

16 E. Maur, *Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech (1346–1419)*, AUC-Phil. et hist. 1989, č. 1, zvl. s. 27 a 30.

17 Naposled J. Válka, *Dějiny Moravy I*, s. 91.

18 CDM X č. 118; regist se soupisem a popisem pečetí M. Švábenský, *Stavovské listiny 1212–1847* (Katalog), Brno 1965, č. 71.

osoby přitom vystupovaly jako svědci. V testamentu Jana Jindřicha jsou vedle markraběte a jeho synů uvedeni jen moravští páni a jejich úloha zde převyšuje funkci pouhých svědků : listinu spolupečetí. Je zřejmé, že Jan Jindřich pokládal za nutné, aby jeho testament potvrdili svou přítomností a svými pečeti zastupci země – a je přitom typické, že ani na této listině nejsou uvedeni žádní reprezentanti církve a měšťanstva, ale jen páni.

Nejstarší moravský landfrýd z 20. prosince 1388¹⁹ uzavřeli markrabí Jošt a Prokop, olomoucký biskup Mikuláš a 59 šlechticů, reprezentujících 20 rodů. Usnesení, které mělo zabezpečit pořádek v zemi, nevyhlásil panovník ze své moci, mělo formu smlouvy mezi panovníkem a předními činiteli země. Landfrýd je tedy významným dokladem o dualismu moci na Moravě za Joštovy vlády. Přítomnost markraběte Prokopa svědčí o tom, že landfrýd byl uzavřen v době, kdy oba bratři působili vedle sebe v dočasně shodě. Biskup nezastupuje v landfrýdu duchovenstvo – nesmíme zapomínat, že olomoucký biskup byl kníže, de iure samostatný leník českého krále. Je příznačné, že jiní církevní hodnostáři v listině uvedeni nejsou. Na smlouvení landfrýdu se nepodílela ani markrabská města. – Na okraj lze poznamenat, že landfrýd z roku 1388 byl sepsán německy. Čeština se na Moravě ještě jazykem listin nestala (k tomu došlo v následujícím desetiletí), latina asi nebyla žádoucí z toho důvodu, že jí většina šlechticů nerozuměla.

Česky byl sepsán landfrýd, který zpečetili 2. února 1412 král Václav, olomoucký biskup Konrád a 56 šlechticů.²⁰ Snad právě čeština tohoto dokumentu byla příčinou, proč byl později pokládán za základ moravského zemského zřízení právě tento dokument (a ne landfrýd z roku 1388). Uvedených 56 šlechticů náleželo k 25 rodům. Ani na uzavření tohoto landfrýdu se kromě olomouckého biskupa nepodíleli žádní církevní hodnostáři, mezi pečeti chybí i pečete markrabských měst. Zbývá ještě vyřešit otázku, zda všechny šlechtice, kteří jsou v tomto i předchozích dokumentech uvedeni jako spoluvydavatelé a pečtitelé, můžeme pokládat za pány. Nebyli mezi nimi i příslušníci nižší šlechty?

U usnesení z roku 1380 lze vycházet z titulu „dominus“, který nesou všichni uvedení šlechtici. U ostatních dokumentů se můžeme opírat pouze o jména. A určit na základě jmen, zda ten či onen šlechtic patřil u nás ve 14. století k páním, není zcela snadné. Panský stav nebyl ještě přesně vymezen – k takovému vymezení došlo mnohem později, na Moravě roku 1479 a v Čechách dokonce až roku 1500.²¹ Nezbyvá tedy, než se osobami, které jsou uvedeny ve čtyřech zkoumaných dokumentech, zabývat podrobněji.

¹⁹ CDM XI č. 529. O moravských landfrýdech R. Rauscher, *Zemské míry na Moravě*, Praha 1919.

²⁰ Text tohoto landfrýdu pojal do své právní knihy Ctibor Tovačovský z Cimburka a je tedy vydán v edici V. Brandla, *Knihy Tovačovská*, Brno 1868, s. 25–28. Regest se soupisem a popisem pečetí M. Švábenský, *Stavovské listiny*, s. 96–97. O pečetích V. Svěrák, *Pečeti nejstarších moravských landfrýdů*, VVM XLIII, 1991, s. 139–144.

²¹ Srov. mou studii *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, Sborník historický 37, 1990, s. 13.

Celkem jsem rozeznal v těchto čtyřech dokumentech příslušníky 32 rodů.²² Josef Válka mluví při líčení situace na Moravě ve 14. století o 15–20 panských rodech, které se pak v 15. století staly základem „starožitných rodů“.²³ Přihlédneme-li blíže ke konkrétním jménům a rodům, zjistíme, že rozdíl mezi údaji uvedenými Válkou a mnou není tak velký, jak by se mohlo zdát, i když – jak uvidíme – panských rodů bylo více než Válkou uváděných 15–20. V následujících přehledech budou postupně uvedeny rody, které byly zastoupeny ve všech čtyřech dokumentech, které ve třech, ve dvou či jen v jednom, a to i s počty jejich příslušníků v jednotlivých dokumentech.

Ve všech čtyřech dokumentech jsem našel příslušníky osmi rodů:

	1371	1380	1388	1412
z Kunštátu ²⁴	6	2	12	10
ze Šternberka	5	6	2	2
z Lomnice ²⁵	3	2	9	5
z Kravař	3	5	4	4
z Bítova (z Nových hradů)	3	3	3	2
z Boskovic	1	1	1	3
z Lipé	1	1	1	3
z Cimburka (ze Sehradice)	1	1	6	4

O příslušnosti uvedených rodů k pánům nemůže být žádná pochybnost. Především z těchto rodů pocházela většina brněnských i olomouckých nejvyšších komorníků, příslušníci těchto rodů se hojně objevují i v zápisech zemských desk o zasedání zemských soudů. Z čísel vyplývá také dominantní postavení prvních čtyř rodů ve 14. a počátkem 15. století. Malé zastoupení pánů z Kunštátu na usnesení z roku 1380 je skutečně nápadné, zmenšující se zastoupení pánů ze Šternberka souvisí s postupným vymíráním moravské větve tohoto rodu; jeden ze dvou Šternberků z roku 1412 pocházel již z české větve. Prestiž pánů z Lipé zůstávala velká (páni z Lipé, jak známo, drželi dědičně funkci nejvyššího maršálka), i když se jejich majetek během druhé poloviny 14. století výrazně zmenšil; málo početné zastoupení tohoto rodu souvisí s jeho populačním vývojem. Zaujme poměrně slušné a především trvalé zastoupení pánů z Bítova, kteří

²² V některých případech není snadné rozhodnout, zda příslušníky značně rozrostlých rodů, které užívaly týchž erbů, ale rozdílných predikátů, máme zařadit k jednomu nebo dvěma rodům. Za příslušníky jednoho rodu pokládám pány z Bítova a pana Krušinu z Lichtenburka na Nových hradech, který je uveden na usnesení z roku 1380. Ale další odnože pánů se znakem zkřížených ostrvů (z Lipé, z Letovic, z Mitrova=z Ronova) pokládám za rody samostatné. Počet rodů nelze za těchto okolností stanovit naprosto přesně.

²³ J. V á l k a, *Dějiny Moravy I*, s. 93.

²⁴ Případně ze Stařechovic, z Jevišovic, z Rychvaldu, z Loučky, z Lestnice a z Lysic.

²⁵ Také z Meziříčí, z Křížanova a z Deblína.

MARKRABĚ A PÁNI

své majetky na Moravě drželi jako zeměpanská léna. Je zřejmé, že tato skutečnost neměla žádný vliv na jejich postavení mezi předními panskými rody.

Přejdeme k těm rodům, které v jednom ze čtyř dokumentů chyběly. Je jich deset:

	1371	1380	1388	1412
z Holštejna	4	—	1	2
z Pernštejna (z Jakubova)	2	—	1	1
ze Sovince (z Pňovic)	2	—	1	3
z Lichtenštejna	1	—	1	1
z Rosic	1	—	4	1
z Drahotuš (z Veteřova)	1	—	3	2
z Letovic	1	—	3	1
z Pirkštejna	1	1	—	1
z Hradce	—	1	3	2
z Konice	—	1	1	1

Také u těchto rodů je jejich příslušnost k vyšší šlechtě nesporná. Většina z nich není zastoupena ve všech čtyřech zkoumaných dokumentech jen proto, že chybějí v usnesení z roku 1380. Dva rody měly většinu majetků v Čechách (z Hradce, z Pirkštejna), jeden v Rakousku (z Lichtenštejna), jejich menší účast proto nepřekvapuje. Páni z Lichtenštejna kromě toho drželi většinu svých majetků na Moravě lenním právem, ale tato skutečnost, jak jsem se již zmínil, neovlivňovala u nás ve 14. století společenské a stavovské zařazení šlechticů. Tři z uvedených deseti rodů během 1. poloviny 15. století v mužské linii vymřely (z Holštejna, z Rosic, z Letovic), dva se mezi panskými rody neudržely (z Drahotuš, z Konice).

Třetí skupinu tvoří pět rodů, jejichž příslušníci se ve zkoumaných dokumentech objevují jen dvakrát:

	1371	1380	1388	1412
z Hardeka	—	1	—	1
z Vartenberka	1	1	—	—
ze Šelnberka	1	—	1	—
z Mitrova	—	—	1	1
z Otaslavic	—	—	1	1

Skutečnost, že příslušníci těchto rodů byli zastoupeni pouze ve dvou dokumentech a navíc vždy jen jedním příslušníkem, ukazuje, že tyto rody nehrály na Moravě tak významnou úlohu jako rody předchozí. Přesto jde stále o rody pan-

ské. Platí to samozřejmě o pánech z Hardeku, o nichž padla již zmínka, a o příslušnících českého panského rodu z Vartenberka, kteří koncem 14. století své majetky na Moravě prodali a proto zmínky o nich z moravských pramenů mizí. Rod ze Šelnberka přišel na Moravu až ve 14. století a v padesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech se jeho příslušníci občas objevují v úvodních zápisech o zasedání zemských soudů v zemských deskách, což dosvědčuje, že rod byl pojímán jako panský, i když mezi přední rody nepronikl. Páni z Mítrova (někdy s predikátem z Ronova) patřili ke skupině rodů s erbem zkřížených ostrvů. I když je také nelze počítat k předním panským rodům, do společnosti pánů nepochybně patřili.²⁶ Totéž platí i o pánech z Otaslavic – v landfrýdu uváděný Mikeš z Otaslavic měl ostatně za manželku Sklonku z Lysic a z Kunštátu.²⁷

Nakonec zaměříme pozornost na rody, které jsem našel v našich dokumentech jen jednou. V testamentu Jana Jindřicha z roku 1371 jsou takové rody tři, jeden z nich je zastoupen dvěma osobami. Franěk z Kunovic byl dosti dlouho nejvyšším sudím brněnské cúdy,²⁸ do panské společnosti pronikl pravděpodobně především díky své funkci. Půta z Loštic a Beneš z Bouzova pocházeli z dříve významného rodu pánů z Vildenberka, jehož vliv však koncem 14. století upadal a počátkem 15. století rod v mužské linii vymřel.²⁹ Ještě výrazněji upadl v 2. polovině 14. století význam rodu, z něhož pocházel další spolupřítel Janova testamentu Bohuš ze Staříče řečený Holúbek. Předci tohoto šlechtice založili klášter v Nové Říši,³⁰ po Bohušovi ze Staříče se již příslušníci tohoto rodu mezi pány neobjevují.

Na usnesení z roku 1380 se podílely jen dvě osoby, jejichž rody v ostatních dokumentech doloženy nejsou. Vaněk z Potenštejna patřil k významnému českému panskému rodu, který měl po nějakou dobu také majetky na Moravě. Páni z Myslibořic, zastoupení zde Ratiborem, se ve 14. století dosti často (i když ne ve velkém počtu) objevují v úvodních zápisech o zasedání zemských soudů, o jejich příslušnosti k pánům nelze tedy pro tuto dobu pochybovat. V 15. století se již tento rod mezi panské nepočítal.

Landfrýd z roku 1388 nezpečetil žádný příslušník rodů, které se v jiném ze zkoumaných dokumentů neobjevily. Zato v landfrýdu z roku 1412 najdeme takových osob pět. Z toho byli tři příslušníci dvou českých panských rodů, jeden z Valdeka a dva z Valdštejna, kteří si zakoupili majetky na Moravě. Jimram Důbravka patřil k rodu, který měl v erbu zavínutou střelu (tedy stejný znak jako páni z Kravař). Na Moravě se usadil nedlouho před uvedeným rokem a přísluš-

²⁶ Dobeš z Mítrova je v úvodních zápisech zemských desk doložen jen jednou, a to roku 1398 (ZDB I, s. 213, kn. VIII, č. 1)

²⁷ J. P i l n á č e k, *Staromoravští rodové*, Brno 1972 (2. vydání), s. 13. Ve společnosti pánů se Mikšík zv. Morava z Otaslavic a Brníčka objevuje jako ručitel v listině z r. 1388 (CDM XI č. 471).

²⁸ ZDB I, s. 73, 79, 85.

²⁹ J. P i l n á č e k, *Staromoravští rodové*, s. 45.

³⁰ Tamtéž s. 31. V úvodních zápisech zemských desk uveden jen jednou, a to r. 1369 (ZDB I, s. 79, kn. V, č. 161).

níci rodu z Doubravice pak patřili k méně významným moravským panským rodům – při vymezení panských rodů roku 1479 byli páni z Doubravice zařazeni mezi ty rody, které „dokonalého panství neužívaly“, protože jejich příslušníci „ke dskám zemským poslové nebývali“.³¹ Mikuláš z Mochova pocházel z Čech, zakoupil se na Moravě a oženil se s Markétou z Cimburka, tedy s dívkou pocházející z předního moravského panského rodu.³²

Jestliže poněkud překvapil velký počet rodů vyskytujících se na dokumentech z let 1371, 1380, 1388 a 1412, jimiž jsme se zabývali, rozbor ukázal, že tento zdánlivě velký počet byl způsoben dvěma příčinami. Tou první byl častý výskyt českých nebo cizích rodů, které se na Moravě usadily jen dočasně (páni z Hardeka, z Vartenberka, z Pirkštejna, z Potenštejna), nebo sem přišly až počátkem 15. století (z Valdeka, z Valdštejna). Na Moravě byly tyto nemoravské rody přijímány jako rovnocenné s panskými rody domácími, v případě pánů z Hardeka jim byl rod – přinejmenším svým titulem – dokonce nadřazen. Druhá příčina souvisí s již zmíněnou skutečností, že koncem 14. a na počátku 15. století nebyly ještě panské rody zcela přesně ohraničeny. Některé rody během zkoumaného období ztratily na významu a zařadily se mezi příslušníky nižší šlechty (páni z Myslibořic a ze Staříče), některé vymřely (páni z Vildenberka), některé se mezi pány ocitly jen dočasně (páni z Otaslavic, z Mitrova a z Kunovic), některé mezi ně pronikaly až počátkem 15. století (z Doubravice). Proto se počet rodů, které lze pokládat za panské, stále měnil a nikdy v určité době nedosáhl počtu 32 rodů, které jsem napočítal ve všech čtyřech dokumentech. Připomínám, že v testamentu Jana Jindřicha z roku 1371 byli uvedeni příslušníci 21 rodů, v obou dokumentech z osmdesátých let příslušníci 25 rodů, v landfrýdu z roku 1412 také příslušníci 25 rodů.

I když tedy v době předhusitské netvořilo panstvo na Moravě ještě uzavřený stav, lze soudit, že jen poněkud se měnící panská společnost se vedle panovníka jako jediná podílela na důležitých rozhodnutích a dokumentech, které se týkaly celé země. Mocenské a ústavní poměry na Moravě za vlády markraběte Jošta a krále Václava se tedy podobaly poměrům v Čechách, kde jsou sice za vlády Václava IV. doložena shromáždění, kterých se účastnili i představitelé církevních institucí a královských měst, ale důležitá rozhodnutí uzavírali také jen panovník a páni.³³ Lze také předpokládat, že i na Moravě – podobně jako v Čechách – povolovali pouze páni panovníkovi vybírat mimořádné zemské berně.

František Hoffman dospěl při sledování poměrů na Moravě před husitskou revolucí k závěru, že se tehdy prosadila hegemonie vysoké šlechty a že „při politické izolaci měst nemůže být tento jev sám o sobě považován za stupeň k sta-

³¹ ZDB II, s. 4. – V úvodních zápisech zemských desk se Jimram a Zbyněk z Doubravice objevují až r. 1418 (ZDB I, s. 319, kn. XI, č. 484).

³² J. P i l n á č e k, *Staromoravští rodové*, s. 459.

³³ Viz mou studii *Český zemský sněm za Václava IV.*, in: Husitství – reformace – renesance I (Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela), Praha 1994, s. 201-210.

vovskému státu“.³⁴ K tomuto závěru je možno připojit jedno doplnění, jednu otázku a jedno vysvětlení. Především je nutno zdůraznit, že ze shromáždění, která rozhodovala o důležitých problémech země, nebyla vyloučena, jak jsme viděli, jen města, ale také představitelé církevních institucí (s výjimkou olomouckého biskupa) a nižší šlechta. Otázkou zůstává, zda přece jen model „panovník a páni“, jehož existenci jsem se pokusil pro konec 14. a počátek 15. století na Moravě prokázat, nebyl přece jen v jistém smyslu „stupněm k stavovskému státu“; k této otázce se ještě vrátím. Zbývá slíbené vysvětlení.

Citovaný výrok Františka Hoffmanna se týkal až období přímo předcházející husitské revoluci, tedy období po roce 1411, kdy se Morava dostala pod přímou vládu Václava IV. Za vlády Jana Jindřicha a do jisté míry i Jošta tomu bylo přece jen poněkud jinak. Jan Jindřich měl v zemi dost silnou pozici: patřila mu přímo značná část země (na konci jeho vlády přibližně polovina z celkového počtu měst, čtvrtina městeček a desetina vesnic), část šlechty k sobě úžeji připoutal lenním vztahem, kromě toho se mohl opírat o autoritu svého bratra – římského císaře a českého krále. Skutečnost, že při zlistinění svého testamentu svolal shromáždění moravských pánů, kteří pak k listině přivěsili své pečeti, svědčí o tom, že nezávislou moc moravského panstva respektoval, ostatně stejně jako Karel IV. O hegemonii panstva v zemi lze sotva ještě mluvit. Za Joštovy vlády se vztah mezi králem a pány pravděpodobně poněkud posunul. Joštova expanzivní politika a domácí války, zvláště mezi ním a jeho bratrem Prokopem, moc panovníka uvnitř země oslabily. I když byla navenek Joštova vláda úspěšná a Jošt získával jednu zemi za druhou, na Moravě byl nucen rozhvacovat markrabčí majetek a ustupovat před pány, protože potřeboval jejich pomoc a podporu. Výrazem této nové situace byl landfrýd z roku 1388, jeden z prvních dokladů svědčících o tom, že panovník na Moravě začíná vystupovat vedle panstva jako primus inter pares. Proces byl dovršen po Joštově smrti. V zemi prakticky vládl zemský hejtmán, představitel moravského panstva Lacek z Kravař.³⁵

Model „markrabě a páni“ působil na Moravě ještě na počátku husitské revoluce. Svědčí o tom landfrýd z roku 1421, který znamenal dočasnou kapitulaci většiny moravské šlechty před králem Zikmundem. Pečetili jej vedle krále a olomouckého biskupa jen páni.³⁶ Ale už v třicátých letech se situace změnila. Landfrýd z roku 1434 spoluvydávali a pečetili i příslušníci nižší šlechty³⁷ a na

³⁴ F. Hoffmann, *Morava před husitskou revolucí*, Čas. Mor. muzea LXIX, 1984, vědy spol. „s. 57. O dělbě moci mezi panovníkem a pány v Čechách po roce 1405 mluví F. Šmahel, *Husitská revoluce I*, s. 270.

³⁵ O něm práce V. Štěpána, uvedená v pozn. 9, jejíž druhá část vyšla v ČMM CXII, 1993, s. 11–41. O vládě markraběte Jošta naposled můj článek *Politika moravských markrabat Jana Jindřicha a Jošta*, *Medievalia historica Bohemica* 2, 1992, s. 91–99.

³⁶ Text v AČ X, s. 246–250; popis pečeti M. Švábenský, *Štavovské listiny*, s. 98–100. O vzniku a významu tohoto landfrýdu naposled J. Válka, *Dějiny Moravy I*, s. 126–127.

³⁷ Text v AČ X, s. 250–254; popis pečeti M. Švábenský, *Štavovské listiny*, s. 103–105, o významu J. Válka, *Dějiny Moravy I*, s. 144–145.

landfrýdu z roku 1440 jsou uvedeny i církevní instituce a královská města. Přechod k stavovské monarchii byl tím dokončen. Páni sice zůstali daleko nejsilnější mocenskou silou v zemi, ale v principu tvořili na zemském sněmu jen jeden ze čtyř stavů a jednu ze tří sněmovních kurií (města a církevní instituce vystupovaly, jak známo, na Moravě na zasedáních sněmů společně jako příslušníci třetí kurie). I na Moravě tedy husitská revoluce působila svými následky jako „revoluce stavovská“, jak ji nazval Ferdinand Seibt.³⁹

V tomto příspěvku jsem se pokusil ukázat, že na Moravě již před husitskou revolucí existoval jistý dualismus moci, že však měl zvláštní charakter. Ústavní a mocenský systém „markrabě a páni“, který se zde vyvinul, nelze v žádném případě nazývat stavovským zřízením. Po této stránce plně souhlasím s výše uvedeným závěrem Františka Hoffmanna. Na rozdíl od něho se však domnívám, že tento systém v jistém smyslu předchůdcem stavovského zřízení byl. Nejen proto, že v tomto systému existoval mocenský a ústavní protihráč panovnické moci, ale i proto, že se právě v rámci tohoto systému prosadil na Moravě institut landfrýdů, který byl jedním ze základů pozdějšího moravského zemského stavovského zřízení.

DER MARKGRAF UND DIE HERREN (Über den machtpolitischen Dualismus in Mähren vor der hussitischen Revolution)

Die machtpolitische Struktur Mährens vor der hussitischen Revolution wurde bisher nicht gründlich untersucht. Soweit Historiker (meistens Rechtshistoriker) die vorhussitischen mährischen Landtage erwähnten, beschrieben sie ihre Zusammensetzung und ihre Kompetenzen oft nach dem Zustand, der erst aus den Quellen aus der Zeit nach den Hussitenkriegen bekannt ist. Um die machtpolitische Struktur in der vorhussitischen Zeit genauer zu erklären, analysiert der Verfasser die Zusammensetzung der Personen, die in vier wichtigen Dokumenten neben dem Herrscher als Herausgeber auftraten oder mit ihm zu diesen Dokumenten ihre Siegel anhängten. Es handelt sich um das letzte Testament des Markgrafen Johann Heinrich aus dem Jahr 1371, um den Beschluß über die Übersiedlungen der Untertanen aus dem Jahr 1380 und um die Landfrieden aus den Jahren 1388 und 1412. In allen diesen Dokumenten treten nur der Markgraf und die Angehörigen des hohen Adels (die Herren, die Barone) auf, in den Landfrieden auch der Bischof von Olmütz; es fehlen nicht nur die Vertreter der markgräflichen Städte, sondern auch die Angehörigen des niederen Adels und die Vertreter der kirchlichen Institutionen (mit Ausnahme des erwähnten Bischofs von Olmütz). Der Herrenstand war in der vorhussitischen Zeit noch keine starre und geschlossene Gruppe, einige Geschlechter verloren ihren Einfluß und mußten ihre Stellung zwischen den Herren verlassen, anderen gelang es in die Herrengesellschaft durchzudringen. Aber nur

38. Text v AČ X, s. 256–258; popis pečeti M. Švábenský, *Stavovské listiny*, s. 106–108. O tom, že teprve na tomto zemském sněmu jsou na Moravě poprvé zastoupeny čtyři stavy (tedy páni, rytíři, preláti a zástupci markraběcích měst) F. Kameníček, *Zemské sněmy I*, s. 3, a K. Kadlec, *Přehled ústavních dějin Moravy*, s. 49.

39. F. Seibt, *Die hussitische Revolution*, in: F. Seibt, *Hussitenstudien*, München 1987, s. 96.

diese nicht strikt geschlossene Gruppe der Herrengeschlechter wirkte (neben dem Bischof von Olmütz, dessen Stellung eigenartig war) im politischen und verfassungsmäßigen Leben des vorhussitischen Mähren als innenpolitisches Gegengewicht des mährischen Markgrafen. Die Situation änderte sich in den dreißiger und vierziger Jahren des 15. Jahrhunderts, wo sowie Angehörigen des niederen Adels, als auch Vertreter der kirchlichen Institutionen und der markgräflichen Städte nacheinanderfolgend als Mitherausgeber der Landfrieden und Teilnehmer an den Sitzungen der Landtage genannt zu werden begannen.